

INTERJÚ

Kulin Ferenc az egykori legendás *Mozgó Világ* főszerkesztője, Széchenyi-díjas egyetemi oktató, politikus, a *Magyar Művészet* alapító főszerkesztője, az MMA elnökségének tagja. Tudománypolitikáról, 2021-ben megjelent könyvéről és a *Magyar Művészetről* kérdeztük.

Hinni kultúránk életképességében

Beszélgetés Kulin Ferencsel

Szorgalmazod, hogy a Magyar Művészeti Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia minél több területen és minél szorosabban működjön együtt. Milyen területekre és együttműködésre gondolsz?

Hadd kezdjem azzal, hogy a két Akadémia közötti szorosabb együttműködés alapeszméje nem tőlem származik. Amikor – az 1825-ös országgyűlésen Felsőbüki Nagy Pál, a rendi ellenzék vezére felszólalásának hatására – Széchenyi István a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását kezdeményezte, és egyúttal felajánlotta hozzájárulását az intézmény működtetésének költségeihez, fel sem térdött benne, hogy a műszaki és a humán tudományokat művelő értelmiség, illetőleg az író- és művésztársadalom szellemi elitjét ez a kezdeményezés valaha is elszigetelheti egymástól. Önmagában az a tény, hogy az Akadémia „főtitkári” posztjára Kölcseyt próbálta megnyerni, azt bizonyítja, hogy a tudomány fogalma az ő szótárában nem csupán bizonyos „reáliák” tanulmányozását és a civilizációs fejlődést szolgáló kutatások módszertanát, hanem minden olyan szellemi tevékenység eredményét is jelentette, amely akár a természeti létfeltételeinket biztosító törvényszerűségek megértését, akár a szubjektum létélményének megjelenítését és alakítását tekintette céljának. Ne felejtjük el, hogy – bár az egyes művészeti ágak tudományos igényű elemzése nem fejlődtek még önálló diszciplínákká – a pesti egyetemnek volt már több évtizedes múltra visszatekintő esztétika tanszéke, s hogy (Szerdahelyi György Alajos, majd Schedius Lajos János személyében) voltak már nemzetközi hírű professzorai is.

A művészetek, a költészet és a szépirodalom elvileg – az alapítók szándéka szerint – éppúgy megférhettek tehát az Akadémia falai között, mint a reáltudományok. A Magyar Tudós Társaság első (1831-es) „Alaprajzának” bevezetője is azt igazolja, hogy a „széptan” intézményesítésének gondolata nem volt idegen az alapítóktól. Itt még különös hangsúlyt kaptak a művészetek (ötször is szóba kerülnek a „művészségek”, és olvashatunk a „játékszín” és az „írói pálya” fontosságáról is), ám a „tudományok osztályai” című fejezetben már nem szerepelnek a reáltudományok mellett. Igaz, a „rendes tagok” tekintélyét növelte, ha „a művészségek velős ismeretéről (is) nevezetesek” voltak, de ők is csak a hat tudományos osztály valamelyikében vállalhattak szerepet. Tovább élezte a művészetek elvi jelentőségének és gyakorlati pozíciójának megkülönböz-

tesét, hogy az alapszabály kétértelmű volt. Leszögezte, hogy „a rendes tagok tiszte mindenk felett a magyar irodalom elömenetelén munkálódás leszen”, tehát látszólag fontosabb szerepet szánt az íróknak, költőknek, mint a többi művészeti ág képviselőinek, ugyanakkor azt is „kőbe véste”, hogy a Tudós Társaság tevékenysége „egyedül csak a honni nyelv műveltetésére, és az ezzel összekötött tanultságra vagy szorítva”. Azt jelenti ez, hogy a magyar nyelvnek az immár hivatalossá váló kultuszát „elrendelő” alapszabály (Alaprajz) az irodalom kötelező depolitizálását is törvényerőre emelte. Az „egyedül csak a honni nyelv műveltetésének” engedélye ugyanis arra is felszólította a Társaság tagjait, hogy „a vallást, az ország polgári állapotját és polgári kormányát illető, vagy akár melly más politikai tárgyak vitatásától óvják magokat”. Ez a mondat meglehetősen szűkre szabta az alakuló Akadémia mozgásterét, és előrevetítette az intézmény jövőjét meghatározó szakmai és politikai konfliktusokat is. Mégsem vitathatjuk „észszerűségét”.

Kétségtelen, hogy „technikailag” megoldható lett volna, hogy az Alaprajz nyíltan hivatkozzon a – már 1745 óta érvényben lévő, majd 1790-ben „korszerűsített” – cenzúrendeletre, hiszen a „politikai tárgyak vitatásának tilalmáról” szóló mondat szinte szó szerint követi azt. Mivel azonban a Béccsel való kompromisszumkeresés stratégiáját követő reformkori országgyűlések képviselőinek elemi érdeke volt, hogy a dokumentumban rögzített elvek ne veszélyeztessék a nemzeti önállóságot jelképező Akadémia nyelvpolitikai törekvéseit, célszerűbbnek látszott, hogy az öncenzúra „intézményét” vezessék be a politikai hatalom által kijelölt korlátok kényszerű tudomásulvétele helyett.

Úgy látod, hogy kikerülhetetlenek voltak „a hatalom által kijelölt korlátok”? Bécsnek mi oka volt tartania az Akadémián belüli sajtószabadságtól olyan körülmények között, amikor a reformellenzék radikálisainak a programja sem irányult a birodalom egysége ellen?

Jogos a kérdés, és arra figyelmeztet, hogy folytatnom kell a jelenkorunk „két Akadémiájának együttműködését” nehezítő okok nyomozását. Látnunk kell, hogy a Magyar Tudós Társaság Alapszabálya a hatalom és a kultúra viszonyának nem csupán egy pillanatnyi állapotát rögzítette. A modern kori magyar szellemi élet struktúrájának

törésvonalai bármilyen irányban és mélységben ágazódtak is el, műhelyeik mozgásterének kijelölésében minden korszakban politikai, hatalomtechnikai megfontolások játszottak döntő szerepet.

Így volt ez akkor is, amikor Bécs az 1840-es években a liberális reformellenzékkel való együttműködés kiaknázhatóságának reményében teret engedett az intézményi autonómiát erősítő törekvéseknek, és akkor is, amikor – a szabadságharc bukását követően – szembefordult azokkal, majd 1858-ban az Alapszabály módosítását is kikényszerítette. Az 1867-es kiegyezést követő „békülékeny” hatalmi politika ismét növelte az Akadémia önállóságát, minek köszönhetően a széptudományok is helyet kaphattak az „osztályok” között. Mi több – és ez a dualista rendszer hosszú távú működőképessége legbiztatóbb jelének látszott – az Akadémia tudós elitje (Eötvös József, Lónyay Menyhért, Trefort Ágoston, Eötvös Loránd, Berzeviczy Albert) a kormánynak is tagja lehetett. Miután a proletárdiktatúra ideológiája, majd a Horthy-korszak avított konzervatívizmusának és világszínvonalú tudományos teljesítményeinek kettőssége éppúgy rányomta a bélyegét az Akadémia arculatára, miként – később – a kommunista diktatúra és a szocializmus rendszere, nincs okunk meglepődni, amiért a rendszerváltozást követő évtizedek tudomány- és kultúrtörténetben is fontos szerep hárult a politikára. Hadd idézzem fel ezúttal egy személyes „élményemet”! Az Antall-kormány működése időszakában rám – mint az Országgyűlés Kulturális Bizottságának elnökére – hárult az a feladat, hogy előkészítsem a Makovecz Imre által alapított „civil” Művészeti Akadémia és az MTA egyesülését. A hivatali szobámban lezajlott megbeszélés Kosáry Domokos és Makovecz Imre elnökök között drámaian rövidre sikeredett. Makovecz művész úr – hogy rögtön a tárgyra térjen – azzal a kérdéssel kezdte „egyezkedésüket”, hogy van-e esélye az MTA-n belüli tagrevízióknak, s annak során a titkos ügynöki szerepet is vállalt akadémikusok kizárásának. S mert Kosáry elnök úr – alkotmányjogi érvekre hivatkozva – ezt nem ígérhette meg, Makovecz Imre felállt, barátságosan elköszönt, és távozott.

Az a 2011. július 11-én született törvény, amely a Makovecz Imre által 1992-ben – még az MTA Széchenyi Akadémiáját megelőzően – alapított Művészeti Akadémiát az MTA-val egyenrangú és egyenjogú köztestületté nyilvánította, a politika dimenziójában pótolta az 1830-ban alakult Magyar Tudós Társaságnak a „széptudományokkal” szembeni mulasztását, és méltóbb feltételeket biztosított a művész társadalomnak, mint amilyenre az MTA keretein belül szintén 1992-től működő Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia vállalkozhatott. Az így kialakult, és immár az alkotmányban is rögzített jogi és intézményi keretek önmagukban azonban nem védhetik meg

a nemzeti kultúrának – már az 1831-es Alaprajz bevezetőjében körvonalazott – egységes értékrendjét.

Amikor a két Akadémia szorosabb együttműködését sürgetem, nem egy új intézményi struktúra kialakítására, hanem olyan közügyek, közfeladatok közös vállalására gondolok, amelyek művészek, tudósok és politikusok több nézőpontú, összehangolható értelmezését igénylik. A legtöbb feladatot részint az oktatás-nevelés területén, részint a jelenleginél céltudatosabban kiaknázható közép-európai kulturális kapcsolatrendszerünk lehetőségeiben látom.

Mindkét feladat a kultúrpolitika hatáskörébe tartozik, de ez nem azt jelenti, hogy összehangolásukat a hivatali bürokráciára bízhatnánk. Hadd idézzem a *Magyar Művészet* első számából Fekete György elnök úrnak azt a mondatát, amellyel ezt a problémát felvető kérdésemre válaszolt: „miután a kulturális értékképzés első fontos állomása a tanulás, benne a nevelés mint amolyan védőtető, és az is nyilvánvaló – mert történelmi adottság – hogy az oktatás/nevelés döntően állami keretek között történik, ki mondhatjuk, hogy az állam filozófiai értelemben is belül van a kultúra hatalmas épületén.” Kétségtelenül volt ennek a mondatnak aktuálpolitikai üzenete is, de jelentésének igazi súlyát az adta, hogy a hazai tanügyi viták pragmatikus érvkésztetét egy felelős politikus bölcséletileg megalapozott állásfoglalásával szembesítette. Ezzel a XX. századi európai kultúrfilozófiáknak ahhoz a – konzervatív – irányához csatlakozott, amelynek alaptételét Ernst Cassirer így fogalmazta meg: „Embernek lenni annyi, mint kulturális feltételek közt élni. Ennélfogva az emberi tevékenységek teljes területe tárgya a kultúratanománynak.”

Ami pedig a közép-európai környezetünkkel való kulturális kapcsolatainknak a jelenleginél mélyebb és intenzívebb ápolását illeti, látnunk kell, hogy azt nemcsak az identitástudatunkat korszerűsítő „kulturális értékképzés” módszertani követelményei sürgetik, hanem – a nagyhatalmi konfliktusok kockázatainak kitett – térségünk biztonságpolitikai érdekei is megkövetelik. Arra a dilemmára, hogy Nyugathoz vagy a Kelethez kell-e tartoznunk, azzal kell válaszolnunk, hogy megtanulunk „közép-európaiul” élni!

Bizonyára a „több nézőpontú” vizsgálódás igényével magyarázható, hogy magad is sokoldalú életműre tekinthetsz vissza, amelynek csak egyik vonulata az irodalomtörténet. És ez nem csak az utóbbi években készült tanulmányaidat jellemzi. Hányadik irodalomtörténeti könyved A történetiség elve és a jelen horizontja, és miként kapcsolódik az előzőekhez?

Azért nem könnyű válaszolnom erre a kérdésre, mert a többségükben irodalomtörténeti tárgyú könyveimben

is helyet kaptak művelődés-, esztétika- és eszmetörténeti elemzések, mint ahogyan a politikatörténeti és aktuálpolitikai írásaimat tartalmazó köteteim is közölnek kultúr-szociológiai és történetfilozófiai esszéket. Összességében a kilencedik, irodalomtörténeti túlsúlyát figyelembe véve a negyedik könyvem, *A történetiség elve és a jelen horizontja* is ezt a fajta tematikai többrétűséget példázza.

A történetiség-kötet írásai főképp a Magyar Művészetben jelentek meg. Mit adott neked a lap? Alapító főszerkesztőként mik voltak a célkitűzéseid, és mennyiben sikerült ezeket megvalósítanod?

Bízom abban, hogy a „szakmát” elsősorban inkább az érdekli, hogy mit tudtam hozzáadni ehhez a vállalkozáshoz, s csak sokadik szempontból mérlegeli, hogy nekem mit jelentett a *Magyar Művészet*. De nem akarok kitérni a kérdés elől. Önmagában azt a tényt, hogy az MMA elnöksége engem kért fel a főszerkesztői feladatok vállalására, rendkívül megtisztelőnek tartottam, de az igazi sikerélményt számomra az jelentette, hogy korábbi kultúrpolitikai szerepvállalásaim kudarcait „felülírta” az új megbízatás. Arra utalok, hogy éppen negyven év telt el azóta, hogy Kádár János utasítására „felmentettek” a *Mozgó Világ* főszerkesztői munkaköréből, és éppen három évtized azt követően, hogy – más megbízatásom miatt – „dolgom végezetlenül” kellett megválnom az Országgyűlés Kulturális Bizottságától. Okkal-joggal érezhettem – és érzem ma is úgy –, hogy az MMA által felkínált lehetőség annak az író- és művésznemzedéknek az optimizmusát igazolta, amelyik nemcsak hinni tudott kultúránk életképességében, de tenni is akart érte.

Azt adta tehát nekem ez a lap, hogy miközben újra megtalálhattam a helyem a saját korosztályom szellemi környezetében, személyesen is megismerkedhettem az előttünk járó és az utánunk jövő generáció számos nagy formátumú alkotójával is.

Úgy tűnik, egykori politikai szerepvállalásod tanulságai rávetülnek a múlt kultúráját vizsgáló érdeklődésedre. Érzel-e különbséget a rendszerváltás előtti és a politikából való visszahúzódásod utáni megközelítésed között?

Fordított összefüggést látok, ha összevetem pályámnak e két szakaszát. Nem a politikában vállalt szerepeim hatására formálódott a múltszemléletem. Azzal a pátozzsal vágtam bele a rendszerváltozás előkészületeibe, jelesül az MDF alapító tagjaira váró tennivalókba, amit a reformkor egyetemi oktatójaként és kutatójaként sajátítottam el. Kétségtelen, hogy az első parlamenti ciklusban, majd a Mádl Ferenc köztársasági elnök úr mellett vállalt (pártalelnöki, bizottsági elnöki, frakcióvezetői, végül főtanácsadói) szerepeim érzékenyebbé tették a politikai gyakorlat „természettörvényei” iránt, de nem mondhatom, hogy

a Tisztelt Házban zajló események logikája és dramaturgiája lényegesen különbözött volna a reformkori országgyűlésektől. Ezt a fajta „légköri” folytonosságot bizonyára az is magyarázza, hogy a kormányzó párt két vezérszónoka – történészként – a XIX. századi reformkor avatott kutatója volt. Miniszterelnökünk, Antall József Eötvös József politikusi hagyatékáról írt megkerülhetetlen tanulmányokat, házelnökünkben, Szabad Györgyben pedig Kossuth Lajos monográfusát tisztelhetjük. Nota bene: a magyar XIX. századot is kutató történészek olyan nagy tekintélyű alakjai is az MDF élcsapatához tartoztak, mint Varga János, Katona Tamás, Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Jeszenszky Géza, Granasztói György, diplomatáink között pedig ott volt Borsi Kálmán Béla, Gergely András, Erdődy Gábor és az irodalomtörténész Szörényi László is.

Politikusként ugyanazon „nemzeti hagyományok” örökölhetőségének és átörökíthetőségének a lehetősége foglalkoztatott, amelyeket irodalomtörténészként ismerem meg, és amelyek arra figyelmeztettek, hogy – miként Kölcsey mondta – „nem jó úton kezdtünk a rómaiaktól tanulni”, s hogy múltunk önkritikus feldolgozása nélkül nincs esélyünk történelmünk alakítására.

Kutatásaidban és drámáidban a XIX. század áll a középpontban. Miképp ejtett rabul ez a korszak, és miért érzed elevennek, a ma számára is érvényesnek a tanulságait?

Hogy ne egy rögeszmés „reformkorász” lelkezésének tűnjene előbbi mondataim, utalnom kell arra is, hogy az azokat ihlető létszemlélet és politikai ethosz – amelyet számos tanulmányomban értelmeztem – alakulóban volt már az előző írónemzedék legjobbjai (például Bessenyei György és Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel és Katona József) életművében, másfelől túlélte a dualizmus, a századforduló, a két világháború közötti évtizedek és a kommunista, szocialista diktatúrák rendszereit is. Filológusként csupán e két korszak magyar irodalmában tett szakmai kirándulásaim tapasztalataival tanúsíthatom ezt, de mivel úgy hozta a sors, hogy részt vehettem saját nemzedékem hírhedtté vált szellemi műhelyének (*Mozgó Világ*) építésében, azt állítom, hogy a Kádár-kori „puha diktatúra” bukásában meghatározó szerepe volt a XVIII. század végétől érlelődő reformkori ethosz újraéledésének.

Új megvilágításba állítod Kazinczy szépségeszményét, Kölcsey gondolkodását, Petőfi és Ady Dózsa-verseit, magát a Dózsa-féle parasztfelkelést, az arisztokrácia reformkori szerepét, a magyar társadalom állítólagos maradiságát, a magyar elit Trianonhoz vezető állítólagos tehetetlenségét. Közismert Kölcsey iránti régi és tö-

retlen érdeklődésed, kutattad, drámát írtál róla. De mi vezetett a Dózsa-témához? Az ő alakja is a XIX. századi szerzőkön átszűrve érkezett hozzád?

Két részre bontanám a választ. Annak az eszme- és irodalomtörténeti folyamatnak, tudniillik, amelynek alakulását a XVIII. század végétől napjainkig nyomom követhetjük, jól megkülönböztethető szakaszai vannak. Szűcs Jenő tézise, miszerint „Egy történeti jelenség gyakran leginkább kontrasztjaiban érthető meg”, különösen érvényes a mi témánk esetében. Mert igaz, hogy a magyar irodalom és a magyar nemzettudat modern kori értéknormái az agg Kazinczy és a fiatal Kölcsey baráti levelezésében érlelődtek meg s váltak követendő eszményekké, de éppoly igaz az is (noha az iskolai tananyag minden politikai érében megkerülte ezt a tényt), hogy a mester és a tanítványa közötti nézetkülönbségeknek is irányzatokat teremtő hatása volt. És nem is csak „széptani” kérdésekben. Míg Kazinczy a közügyektől elhatárolódó írói, művészi magatartás mellett érvelt, Kölcsey a politikában való részvételt s ha kell, a hatalommal szembeni ellenállást is a szellem emberei, az „írásstudók” erkölcsi kötelességének tartotta. Jóllehet a kétféle attitűd mögött gyakran élesen szembenálló értékrendek is felismerhetők, az esetükben azonban csak személyiségalkati sajátosságokat különböztethetünk meg. Mert hogy sem morális indítékaik, sem közéleti-politikai hatásuk tekintetében nem állíthatók szembe egymással, azt éppen a két szellemóriás közötti ütközetek végkifejlete: az agg Kazinczy Kölcseyt magasztaló (levelezésében nyomon követhető) nyilatkozatai és Kölcseynek Kazinczyt búcsúztató akadémiai emlékbeszéde bizonyítja.

A Dózsa-témát érintő kérdésed az eddigieknél bonyolultabb problémát is felvet. Közel fél évszázada, hogy a Dózsa-témakört érintő első tanulmányomat (*Petőfi: A nép nevében*) megírtam, és annak is több mint negyven éve, hogy a *Dózsa György és a parasztháború reformkori ábrázolása* című „kisdoktori” disszertációm megjelent. Mivel mindkét dolgozatomban reformkori irodalmi műveket és az azokban felhasznált egykori dokumentumokat, valamint egykorú történettudományi munkákat elemeztem, nem kellett „beleártanom” magam azokba a vitákba, amelyek Szűcs Jenő 1974-es, tudománytörténeti jelentőségű tanulmányának megjelenését követően, éppen az 1970-es évekkel kezdődően éleződtek ki. Ezekben a vitákban a parasztszerepről szóló négy évszázadnyi „szakirodalom” adatainak megbízhatóságát kétségbe vonó, mi több: az 1514-es belháború parasztfelkelésként való interpretálásának tarthatatlanságát állító nézetek is megjelentek. Anélkül, hogy a XIX. századi Dózsa-kép XX. századi korrekciója módszertani és tartalmi elemeinek felsorolásába kezdenék, annyit el kell mondanom, hogy az elmúlt fél évszázad során született, a XVI. század Magyarországot rekonstruáló élet- és korrajzok sem politika- és eszme-

történeti, sem szociológiai nézőpontból nem összeilleszthetők. Döntően nem azért, mert lényeges kérdésekben eltért egymástól a kutatók véleménye, hanem mert a múlt egy-egy mozzanatát kisebb-nagyobb tér- és időtávolságból felidéző írásos emlékek rendszerezése és értékelése bizonyíthatóan preconcepciók igazolásául szolgált. E tapasztalat számomra sokkoló hatású volt, ugyanakkor arra ösztönzött, hogy alaposabban tájékozódjam a XX. századi történetfilozófiák dzsungelében. Arra az „iskolás” kérdésre kerestem a választ, hogy léteznek-e egyáltalán egyértelműen dokumentálható és konszenzuálisan értelmezhető történelmi tények.

Jóllehet Várkonyi Ágnes és a fentebb már megnevezett történész tanáraink és kollégáim már korábban megtanítottak kételkedni a pozitívista történetírás követhetőségét illetően, és a kételyeim később – főképpen Heidegger, Oakeshott, Habermas, Löwith, Marquard, Bultmann, Foucault és Koselleck történetfilozófiai írásainak hatására – világgépemet is formálták, de az oknyomozó történetírás és a történeti tárgyú szépirodalom kapcsolata elméleti problémáinak újragondolásához a legtöbb segítséget John Lukacstól kaptam. A történelmi tudatról és a történeti regényről írott elemzéseiből két tételt emelek ki. Az egyik arra figyelmeztet, hogy „a tudomány és az irodalom, a tény és a regény, a factum és a fictio majd(nem) fekete-fehér szembeállítás” indokolatlan, mert „a fictio – eredeti értelme szerint – nem ábránd, vagy a valóságtól független elképzelés, hanem szellemi alakítás, konstrukció.” Ebből az evidenciából egyenesen következik, hogy

Kulin Ferenc az MMA székházában, 2020
Fotó: Nyikos Zsófia

nem egy-egy „kreált” dokumentum, hanem „a történetírást is elérő XX. századi általános kultúrkrízis” tette vitathatóvá a múltról szerzett ismereteinket és vélekedéseinket. John Lukacs tehát teoretikusként is igazolja naiv olvasói meggyőződésünket, amely szerint – miként a magyar és a világirodalom valamennyi történeti tárgyú művének – a Dózsa-téma XIX. és XX. századi szépirodalmi feldolgozásainak esztétikai értéke is független attól, hogy tényanyaguk szinkronban van-e koruk történettudományával. Petőfi Sándor és Eötvös József, Ady Endre és Juhász Ferenc Dózsa-t felidéző művei kultúrtörténeti jelentőségének egyedüli titka az, hogy a saját koruk felbecsülhetetlen értékű dokumentumaivá váltak. Míg *A nép nevében* című vers és a *Magyország 1514-ben* című regény egymást erősítő mondanivalója egy felívelő korszak, a reformkor – korábban egymással szembenálló – politikai irányzatainak összehangolódását tanúsítja, az önmagával is meghasonló Ady és a „mégis-morál” ethoszát képviselő Juhász Ferenc Dózsa-képei a magyarság XX. századi küzdelmeiben elbukó, hinni és tenni akarásával magára maradó hős sorsára emlékeztetnek.

A történelem, főleg a XIX. századi kultúra számodra az a viszonyítási pont, ahonnan kiindulva tisztázhatónak látod számos aktuális gondunkat. Az ilyen átgondolást tett értékű is. Mint írod: „azok a »balítéletek«, félreértések, rosszabb esetben szándékos csúsztatások és manipulációk, amelyek meghatározzák múltszemléletünket, megzavarják tájékozódóképességünket a jelenben is”. Már a középkorban rátalálsz arra a mechanizmusra, amely a torzulások fő felelőse. Idézek: „nagyhatalmi rendszerideológiák és rendszermechanizmusok torzították az életvilágot olyanná, hogy – manipulálható indulatkitörésein túl – ne legyen önérvényesítő képessége”. A fő felelős a „nagyhatalmi mechanizmus”, vagy nevezhető birodalmi gondolkodásnak is.

Számomra a XIX. századi kultúra azért fontos viszonyítási pont, mert „aktuális gondjaink” eredete e korszak gondolkodóinak történetfilozófiai látószögéből már éles kontúrokkal kirajzolódott. Utalnom kell arra, hogy figyelmük, érdeklődésük célkeresztjében az az Amerika állt, amelynek politikai viszonyaiban, társadalomszerkezetében és civilizációs dinamikájában már nemcsak az új világ vonzó, csábító lehetőségei, hanem – Európa jövőjét is előrevetítő – kiábrándító ellentmondásai is jól láthatók voltak. Nem itt van a helye, hogy elemezzem az amerikai modell legnagyobb hatású kritikusaival (Chateaubriand, Tocqueville, Edgar Allan Poe, Baudelaire, Burke) munkáit, csupán két olyan szerzőtől idézek egy-egy mondatot, akik szerint a katasztrófával fenyegető történelmi folyamatok mozgatórugóit nem a társadalmi és politikai intézmények szerkezetében, hanem antropológiai adottsága-

inkban (fogyatékoságainkban?) kell keresnünk. Amerika egyik legszigorúbb XIX. századi bírálója, a költő Baudelaire szerint „az emberi lét legalapvetőbb ellentmondása magában az emberi személyiségben keresendő”, a XX. század neves társadalomtudósa, Daniel Bell pedig megkülönböztette „a technikai szerkezetekben, programokban, sőt intézményekben fellépő [...] meghibásodásoktól azokat a válságokat, amikkel nem tudunk mit kezdeni, mert magában a hitbéli tartalmaikban keletkeznek.”

Hozzátenném: csak addig nem tudunk mit kezdeni ezekkel a válságokkal, amíg nem tudunk kitörni annak a tudománytörténeti tradíciónak a büvököréből, amely élesen elhatárolta egymástól a transzcendensre irányuló „hitbéli tartalmak” teoretikus problémáit a hétköznapi világának gyakorlati létkérdéseitől. Az a tény tudniillik, hogy napjaink „művelt világának” tudós elitje számára (Bell szerint az USA-ban is!) is követhetetlenekké váltak a civilizációs forradalom fejleményei, szorosan összefügg azzal a másik ténnyel, hogy duális szerkezetű kulturális örökségünkben értékelméleti értelemben is kategorikusan elkülönültek egymástól az emberi személyiség lelki világának egyetemes és a történeti környezetében formálódó karakterének sajátos problémái. Így keletkezett az az egyre jobban táguló és mélyülő rés, amelybe a fékezhetetlen dinamikájú civilizáció – a kultúra felügyelete és a jogrend kontrollja nélkül – be tudott hatolni, és el tudta kezdeni egy új (Agazzi által „technológiai univerzumnak”, Pethő Bertalan fogalomtárában „civilizátumnak” nevezett), dehumanizált világrend kialakítását.

Az ellensúlyt mintha a kultúrák szintézisében keresnéd: „ez a válság nem kezelhető a nagy kultúrák szellemi alkatának, világnézeti alapjainak minden korábbinál intenzívebb kölcsönhatása nélkül”. A gazdasági és ideológiai globalizációnak a szellemi, kulturális összefogás állhat ellen? A társadalomtudományok terén pedig a mostani szociológizáló szemléletet leváltó morálbölcselet? Másként megközelítve: a mostani, alkalmazkodásra épülő élettervet egy hiteles elköteleződésre alapulónak kell felváltania?

Reformkori nagyjaink még nem láthatták azokat a modern/posztmodern civilizációban rejlő kockázatokat, amelyek egész bolygónk kipusztulásával fenyegetnek, de – politikai törekvéseik eredménytelenségét tapasztalva – már a saját korukat is vészterhesnek ítélték. Vörösmarty diagnózisából, amely szerint „Az ember fáj a Földnek”, logikailag csak az következhetne, hogy „Hiába minden: szellem, bűn, erény; / nincsen remény, nincsen remény!” Reformkori irodalmunkat azonban nem ez a gyógyíthatatlannak tűnő székszis, hanem az azzal birkózó „hitbéli tartalmak” tették „viszonyítási ponttá” a magyar kultúrában. Ezeket a tartalmakat pedig nemcsak az a remény táp-

lálta, hogy majd „Egy újabb szellem kezd felküzdeni, / Egy új irány tör át a lelkeken”, hanem az a felismerés is, hogy mi magunknak is meg kell tanulnunk „küzdeni / És tápot adni lelki vágyainknak,” és „küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért.”

A „lelki vágyaknak” pedig a „hitbéli tartalmakon” kívül is voltak tárgyai. Hiszen a *Gondolatok a könyvtárban* költője is félreérthetetlenül összekapcsolta azokat a közösségeket teremtő és megtartó „igazság” és „szeretet” eszményeivel. Ugyanarról az ethoszról van itt szó, amely Kazinczynál még „csak” erkölcsi hitvallást jelentett, de Kölcseynél már politikai programmá is vált. Fentebb utaltam már a kettőjük közötti alkati különbségre, de érdemes azt konkrét példával is szemléltetni. Amikor – a XIX. század elején – Berzeviczy Gergely (a kor legnagyobb tekintélyű közgazdásza) arról akarta meggyőzni barátját, hogy a gazdasági racionalitás követelményének kell alárendelni a közügyeket, a széphalmi mester így válaszolt: „Nekem is kell az arany, mert tudom, hogy annak mily haszna van az eszes ember kezében, és anélkül még a kultúra sem haladhat. De én az aranyat nem tartom sem egynek, sem elsőnek azok között, amit keresnünk kell.” Kölcsey másképpen gondolkodott. Ő túl akart lépni azon a dilemmán, amit a materiális és a spirituális javak közötti választás kényszere okoz. Költőként az Istent kéri, hogy áldja meg a magyart „jókedvvel, bőséggel”, politikusként pedig vég-sőkig küzdött a „haza és haladás” a „szabadság és tulajdon” eszméinek hatalmi érdekeket szolgáló rangsorolása és kijátszhatósága ellen.

A „gazdasági racionalitás” erkölcsi indítékú kritikája ekkor még csak az elméleti diskurzusokban volt tetten érhető, vagy már összefüggött azzal a hatalomszerkezeti változással, amit egy korábbi tanulmányodban a „piaci erők feltartóztathatatlan nyomásának” tulajdonítasz?

A mából visszatekintve jól látható, hogy ugyanazok a „piaci erők” kényszerítették ki a *Himnusz* költőjének idejekorán (1835-ben) történt távozását Pozsonyból, mint amelyek elérték, hogy egy évvel később az uralkodó önkényesen feloszlassa az országgyűlést, és tizenkét esztendővel később semmisnek tekintse azokat a törvényeket, amelyek az ő hozzájárulásával születtek meg a forradalom győzelmét követően. Nyilvánvaló, hogy ebben a döntésben sze-

repe volt egy több évszázada működő „nagyhatalmi rendszerideológiának” is, de hogy ezt az ideológiát a „piaci erők” ekkor már a saját javukra manipulálhatták, az akkor derült ki, amikor – 1848 júniusában – a független magyar kormánynak „be kellett látnia, hogy a birodalom adósságainak törlesztését megtagadó határozata miatt az ausztriai államadósságban érdekelt európai pénzügyi körököt is magára haragította”. Ugyanaz a „rendszermechanizmus” működött Bécsben, 1848-ban, mint Párizsban, 1789-ben, amikor is – erre már a német történésznek, Girtannernek a francia forradalom történetét ismertető könyvét kijegyzetelő tizenhét éves Kölcsey is felfigyelt – a fizetésképtelenné vált királyi udvar költségeit fedező „pénzügyi körök” megtagadták az újabb hitelek folyósítását.

A „piaci erőknek”: a pénznek, a tőkének a politika képviselőit alkupozícióba szorító hatalma tehát már a XVIII–XIX. századi Európában is történelemformáló erőként működött, és ebben a státuszában erősödött meg a XX. századi világháborúk után. A hiteltelenné vált politikának már csak néhány évtized adatott, hogy – legalább a világhatalmi erőegyensúly fenntartásában – bizonyítsa saját autonómiájának létjogosultságát, de a XXI. század elő évtizedeiben nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaság világában uralomra jutott tőketulajdonosoknak nagyságrendileg nagyobb erőtartalékai vannak, mint a politikusoknak. És ezek az erőtartalékok immár nem csupán arra bizonyultak elegendőnek, hogy megerősítsék pozícióikat a gazdaság, a kereskedelem intézményrendszere felett, de arra is (ezt Lyotard-nak a posztmodernről szóló könyvéből tudhatjuk), hogy a hatáskörükbe vonják a civilizáció dinamikáját szabályozó felsőoktatási intézmények és a tudományos kutatások infrastruktúráját is. Befejezésül Teller Gyulát idézem: „Világosan húzódó frontok állnak szemben egymással, s a harcból nem lehet kimaradni!”

Ki tudnál emelni néhány írást, amelyek számodra a legnagyobb örömet okozták, és a legfontosabbak között vannak?

Azok a drámáim állnak hozzám a legközelebb, amelyeket Janus Pannoniusról, Kölcsey Ferencről és Bessenyei Györgyről írtam.

Köszönöm a beszélgetést.